

ابعداندیشه ورزی از دیدگاه قرآن کریم

و
علم تعلیم و تربیت

لیلا سرتپ زاده

دانشگاه امام صادق (ع)

حوزه معاونت پژوهشی و فناوری
دانشگاه امام صادق (ع)
پردیس خاوران

ابعاد اندیشه‌ورزی از دیدگاه قرآن کریم و علم تعلیم و تربیت ■ تألیف: لیلا سرتیپ‌زاده
تهیه شده در دفتر نشر آثار علمی حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) - پردیس خاوران
ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) و پردیس خاوران ■ چاپ اول: ۱۳۹۰ ■ قیمت: ۴۵۰۰۰ ریال
شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۱۳۰-۹
همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

□□□□

• فروشگاه اینترنتی: www.ketabesadiq.ir

• مراکز بخش اصلی:

۱. انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)

تهران، بزرگراه شهید چمران، بل مدیریت

تلفکس: ۸۳۲۷۰۱۳۲، صندوق پستی: ۱۵۹ - ۱۳۶۵۵

E-mail: isu.press@yahoo.com

۲. دفتر نشر آثار علمی حوزه معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه امام صادق (ع) - پردیس خاوران

تهران، شهرک قدس، بلوار فرحزادی، خیابان شهید طاهرخانی

تلفن: ۲۲۰۶۵۳۳۷، ۲۲۰۹۳۹۰۱۳، نمابر: ۲۲۰۶۵۳۳۷

E-mail: nashreasar@isuw.ac.ir

□□□□

سرشناسه: سرتیپ‌زاده، لیلا، ۱۳۵۹ -

عنوان و نام پدیدآور: ابعاد اندیشه‌ورزی از دیدگاه قرآن کریم و علم تعلیم و تربیت / لیلا سرتیپ‌زاده.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خاوران، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۲۶۴ ص:، مصوره، جلول.

شابک: ۴۵۰۰۰ ریال ۹-۱۳۰-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۵۵-۲۶۴.

یادداشت: نمایه.

موضوع: اندیشه و تفکر — جنبه‌های قرآنی

موضوع: اندیشه و تفکر — جنبه‌های مذهبی — اسلام

رده بندی کنگره: ۱۳۹۰ س۴ / ۷۵ الف / BP۱۰۳

رده بندی دیویی: ۱۵۷/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۲۵۱۹۵۳۳

فهرست مطالب

۱۳		سخن ناشر
۱۷		پیشگفتار
۲۱		مقدمه
۲۶		پی‌نوشت‌ها
۲۷		فصل ۱. مبانی نظری پرورش سگ‌درد نظام تعلیم و تربیت
۲۷		۱-۱. مفهوم تفکر از دیدگاه علم تعلیم و تربیت
۲۸		۲-۱. مفهوم تفکر از دیدگاه علم روانشناسی
۳۰		۳-۱. ابعاد پرورش تفکر از دیدگاه متخصصان تعلیم و تربیت
۳۰		۱-۳-۱. فراشناخت
۳۲		۲-۳-۱. تفکر انتقادی و خلاق
۳۳		الف. تفکر انتقادی
۳۷		ب. تفکر خلاق
۴۲		۳-۳-۱. فرآیندهای تفکر

- ۱-۳-۳-۱. تدوین مفهوم..... ۴۴
- الف. روش آموزش مفاهیم به یادگیرندگان..... ۴۵
- ۱-۳-۳-۲. تدوین اصل..... ۴۸
- الف. روش آموزش اصول به یادگیرندگان..... ۴۸
- ۱-۳-۳-۳. ادراک (درک مطلب)..... ۵۰
- الف. روش‌های مورد توجه در جهت بهبود ادراک یادگیرندگان..... ۵۰
- ۱-۳-۳-۴. مراحل آموزش حل مسئله از دیدگاه متخصصان تعلیم و تربیت..... ۵۲
- ۱-۳-۳-۵. تصمیم‌گیری..... ۵۳
- ۱-۳-۳-۶. پژوهش (تحقیق علمی)..... ۵۳
- ۱-۳-۳-۷. ترکیب و ساخت (انشاء)..... ۵۳
- ۱-۳-۳-۸. گفت و گوی شفاهی..... ۵۵
- ۱-۳-۴. مهارت‌های محوری تفکر..... ۵۶
- ۱-۳-۴-۱. مهارت‌های متمرکز کردن..... ۵۷
- ۱-۳-۴-۲. مهارت‌های جمع‌آوری اطلاعات..... ۵۸
- ۱-۳-۴-۳. مهارت‌های یادآوری (به یاد آوردن)..... ۵۹
- ۱-۳-۴-۴. مهارت‌های سازمان دادن اطلاعات..... ۶۰
- ۱-۳-۴-۵. مهارت‌های تحلیلی..... ۶۲
- ۱-۳-۴-۶. مهارت‌های تولیدی..... ۶۳
- ۱-۳-۴-۷. مهارت‌های یکپارچه کردن..... ۶۵
- ۱-۳-۴-۸. مهارت‌های ارزشیابی..... ۶۶
- ۱-۳-۵. رابطه دانش مربوط به حوزه‌های درسی با تفکر..... ۶۷
- ۱-۴. منش‌های تفکر: چیستی و چرایی..... ۶۸

۷۰.....	۵-۱. رویکردهای پرورش تفکر از نظر مربیان کنونی جهان.....
۷۱.....	۵-۱-۱. رویکرد مهارتی یا آموزش مستقیم تفکر.....
۷۳.....	۵-۱-۲. رویکرد اشاعه (تلفیقی).....
۷۴.....	۵-۱-۳. رویکرد شناختی.....
۷۴.....	۵-۱-۴. رویکرد آموزش فلسفه به کودکان.....
۷۵.....	۵-۱-۴-۱. معرفی برنامه درسی آموزش فلسفه برای کودکان.....
۷۸.....	۵-۱-۴-۲. هدف‌های برنامه آموزش فلسفه به کودکان.....
۷۹.....	یکم. بهبود توانایی تعقل.....
۷۹.....	دوم. پرورش خلاقیت.....
۸۰.....	سوم. رشد فردی و میان‌فردی.....
۸۰.....	چهارم. پرورش درک اخلاقی.....
۸۱.....	پنجم. پرورش توانایی مفهوم‌یابی در تجربه.....
۸۱.....	۵-۱-۴-۳. نقش معلم در برنامه فلسفه برای کودکان.....
۸۳.....	پی‌نوشت‌ها.....
۸۷.....	فصل ۲. مبانی نظری برنامه‌ریزی.....
۸۷.....	۲-۱. معنای لغوی برنامه درسی.....
۸۸.....	۲-۲. تعریف برنامه درسی از نظر متخصصان علم تعلیم و تربیت.....
۹۱.....	۲-۳. دیدگاه‌های اساسی پیرامون برنامه درسی.....
۹۲.....	۲-۳-۱. دیدگاه رشد و توسعه فرآیندهای عقلی - ذهنی.....
۹۲.....	۲-۳-۲. دیدگاه منطق‌گرایی علمی (عقل‌گرایی آکادمیک).....
۹۳.....	۲-۳-۳. دیدگاه تحقق خود (خودشکوفایی).....

- ۳-۲-۴. دیدگاه بازسازی اجتماعی (تطابق اجتماعی)..... ۹۴
- ۳-۲-۵. دیدگاه برنامه درسی به مثابه فناوری..... ۹۵
- ۴-۲. مراحل برنامه‌ریزی درسی..... ۹۶
- ۴-۲-۱. مرحله نیازسنجی..... ۹۸
- ۴-۲-۲. مرحله طراحی برنامه درسی..... ۹۸
- ۴-۲-۳. عنصر هدف..... ۹۹
- الف. منابع تعیین اهداف تربیتی..... ۱۰۰
- ۴-۲-۲. عنصر روش‌های یاددهی - یادگیری..... ۱۰۱
- الف. اصول حاکم بر انتخاب روش‌های یاددهی - یادگیری..... ۱۰۲
- ۴-۲-۳. عنصر ارزشیابی..... ۱۰۳
- ۴-۲-۳. مرحله اجرای برنامه درسی (آموزش)..... ۱۰۳
- ۴-۲-۴. مرحله ارزشیابی برنامه درسی..... ۱۰۴
- فصل ۳. ابعاد پرورش اندیشه از دیدگاه قرآن کریم..... ۱۰۷
- ۳-۱. مفهوم‌شناسی واژه‌های ناظر بر اندیشه‌ورزی..... ۱۰۸
- ۳-۱-۱. مفهوم‌شناسی واژه عقل..... ۱۰۸
- ۳-۱-۱-۱. واژه‌های مرادف عقل در قرآن..... ۱۱۰
- ۳-۱-۲. مفهوم‌شناسی واژه فکر..... ۱۱۲
- ۳-۱-۳. مفهوم‌شناسی واژه تدبیر..... ۱۱۲
- ۳-۱-۴. مفهوم‌شناسی واژه نظر..... ۱۱۳
- ۳-۲. ابعاد اندیشه‌ورزی با عنایت به آیات قرآن کریم..... ۱۱۷

۳-۳. بعد اول: موضوعات اندیشه‌ورزی (منابع دستیابی به شناخت) با عنایت به

آیات قرآن کریم..... ۱۱۸

۱-۳-۳. اندیشه در آیات آفاقی (گستره جهان طبیعت)..... ۱۲۰

۲-۳-۳. اندیشه در آیات انفسی..... ۱۲۷

۳-۳-۳. اندیشه در شریعت (کتاب خداوند یا آیات وحی)..... ۱۳۲

۴-۳. بعد دوم: مراتب (مراحل) اندیشه‌ورزی با عنایت به آیات قرآن کریم..... ۱۳۵

۵-۳. بعد سوم: ملزومات اندیشه‌ورزی با عنایت به آیات قرآن کریم..... ۱۴۰

۱-۵-۳. داشتن علم (آگاهی)..... ۱۴۰

۲-۵-۳. روح علمی داشتن (روح حقیقت‌جویی داشتن)..... ۱۴۷

۳-۵-۳. غربالگری..... ۱۴۸

۴-۵-۳. آزادساختن اندیشه از قید عادات‌های اجتماعی (پرهیز از تقلید)..... ۱۵۱

۵-۵-۳. تزکیه نفس..... ۱۵۳

۶-۳. بعد چهارم: روش‌های اندیشه‌ورزی با عنایت به آیات قرآن کریم..... ۱۵۵

۱-۶-۳. روش قصه‌گویی..... ۱۵۶

۲-۶-۳. بهره‌گیری از تمثیل..... ۱۶۰

۳-۶-۳. روش گفتگو و مباحثه..... ۱۶۲

۴-۶-۳. روش مواجهه با آیات آفاقی و آیات انفسی از طریق به کارگیری حواس..... ۱۶۷

۵-۶-۳. عبرت‌آموزی..... ۱۷۱

۷-۳. بعد پنجم: آفت‌های اندیشه‌ورزی (موانع اندیشه‌ورزی) با عنایت به آیات

قرآن کریم..... ۱۷۳

۱-۷-۳. تکیه بر ظن و گمان..... ۱۷۵

۲-۷-۳. حب و بغض..... ۱۷۶

- ۳-۷-۳. عجب و خودپسندی..... ۱۷۶
- ۳-۷-۴. خشم و غضب..... ۱۷۸
- ۳-۷-۵. عناد و انکار..... ۱۷۸
- ۳-۷-۶. تقلید و پیروی کورکورانه..... ۱۷۸
- ۳-۷-۷. شرب خمر و قمار..... ۱۷۹
- ۳-۸. جمع‌بندی بحث ابعاد اندیشه‌ورزی با عنایت به آیات قرآن کریم..... ۱۸۱
- فصل ۴. تحلیل جریان اندیشه‌ورزی از منظر قرآن کریم و نظام تربیتی و دلالتهای آن برای عناصر برنامه‌ریزی..... ۱۹۵
- ۴-۱. تحلیل فرآیند اندیشه‌ورزی از منظر قرآن کریم و نظام تربیتی..... ۱۹۵
- ۴-۱-۱. تفاوت در مبانی انسان‌شناسی نظام تربیتی اسلام و نظام تربیتی رایج..... ۱۹۷
- ۴-۱-۱-۱. مبانی انسان‌شناسی اسلامی..... ۱۹۷
- ۴-۱-۱-۲. مبانی انسان‌شناسی غربی..... ۲۰۴
- ۴-۱-۲. تفاوت در هدف جریان اندیشه‌ورزی از منظر تعلیم اسلام و نظام تربیتی رایج..... ۲۰۵
- ۴-۱-۳. نگاه ارزشی به جریان اندیشه‌ورزی از دیدگاه تعلیم اسلام..... ۲۱۰
- ۴-۱-۴. توجه به کسب معلومات رشته‌های مختلف علوم از منظر تعلیم اسلام در راستای شناسایی نظام فاعلی و ساختار غایت‌مند جهان هستی..... ۲۱۲
- ۴-۱-۵. تلازم علم، ایمان و عمل در جریان اندیشه‌ورزی از منظر تعلیم اسلام..... ۲۱۴
- ۴-۱-۶. توجه به نقش فعال یادگیرندگان در جریان اندیشه‌ورزی از منظر تعلیم اسلام..... ۲۱۵
- ۴-۱-۷. تأکید بر «طرح مسئله» و توجه به نقش هدایتگری معلم در جریان اندیشه‌ورزی از منظر تعلیم اسلام..... ۲۱۷
- ۴-۱-۸. معرفی آیات کتاب حق به عنوان منبع اصیل کسب معرفت در جریان اندیشه‌ورزی از منظر تعلیم اسلام..... ۲۲۰

۹-۱-۴. تأکید بر نفس‌شناسی و توجه به تزکیه در جریان اندیشه‌ورزی از منظر	
تعالیم اسلام.....	۲۲۰
۱۰-۱-۴. بهره‌گیری از شناخت هنری در جریان اندیشه‌ورزی از منظر تعالیم اسلام..	۲۲۲
۱۱-۱-۴. تفاوت در شیوه بهره‌گیری از آیات آفاقی در دستیابی به معرفت	۲۲۳
۱۲-۱-۴. تفاوت در روش‌های اندیشه‌ورزی.....	۲۲۴
۱۳-۱-۴. نامطلوب بودن اهداف، محتوا و سازوکارهای ارزشیابی در نظام تربیتی به	
عنوان مانعی در مسیر اندیشه‌ورزی.....	۲۲۶
۲-۴. دلالت‌های تربیتی اندیشه‌ورزی از منظر قرآن کریم برای عناصر برنامه درسی	۲۲۷
۱-۲-۴. دلالت‌های اندیشه‌ورزی از منظر قرآن کریم برای تدوین اهداف تعلیم و تربیت ..	۲۲۸
۲-۲-۴. دلالت‌های اندیشه‌ورزی از منظر قرآن کریم برای روش‌های یاددهی - یادگیری.....	۲۳۵
۳-۲-۴. دلالت‌های اندیشه‌ورزی از منظر قرآن کریم برای نظام ارزشیابی	۲۴۰
فهرست منابع.....	۲۴۹
نمایه‌ها.....	۲۵۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«لقد من الله على المؤمنين اذ بعث فيهم رسولا من انفسهم يتلوا عليهم آياته ويزكيهم و يعلمهم الكتاب والحكمة و ان كانوا من قبل لفي ضلال مبين»
(قرآن کریم. سوره مبارکه آل عمران. آیه شریفه ۱۶)

سخن ناشر

حمد و ثنا خداوند بزرگ و ذات احدیت را که امتیاز و درجه عالمان و دانشمندان را در نزدیکی به جایگاه پر عظمت خویش قرار داد، همو که در این آیه شریفه بر مؤمنین منت نهاد آنگاه که از خودشان رسولی را برانگیخت تا برای آنان آیات وحی بخواند و ایشان را بشارت و بیم دهد. به راستی مرتبت علم و دانش و فضل و معرفت در نزد خدا جایگاهی قرار دارد که احدیت به واسطه اعطاء آن به آدمی بر بشریت منت نهاده است.

خداوند را شاکریم که در عصری که هنوز در برخی کشورهای جهان، زنان را واجد شرایط شرکت در محافل سیاسی، اجتماعی و علمی نمی‌دانند، خواهران گرامی ما در عرصه علم و تحقیق و پژوهش پیش می‌تازند و به جهت اراده استوار خویش اندیشه‌ها را به تکاپو و قلم‌ها را به حرکت وامی‌دارند (رئیس محترم دانشگاه امام صادق (ع) آیت الله مهدوی کنی).

این توفیق الهی است که یک مرکز داعیه‌دار علم و دانش بتواند در دستیابی به اهداف بلند خود، برنامه‌های خویش را بر مدار معرفت و دانایی

قرار دهد، چرا که علم و معرفت از چنان قدر و منزلت و عظمتی برخوردار است که باید گام نهادن در مسیر آن را از الطاف الهی دانست. دانشگاه امام صادق علیه‌السلام (پردیس خواهران) طی سالیان گذشته افتخار این را داشته که در این راستا گام‌هایی برداشته و افق بلندی را در چشم‌انداز علمی خود پیش رو دارد که البته برخی فعالیت‌ها به صورت راهبردی یعنی درازمدت و برخی فعالیت‌ها به صورت میان مدت و کوتاه مدت بوده است. از جمله فعالیت‌های این مرکز در بخش‌های علمی و آموزشی و پژوهشی، به انجام رسانیدن برخی طرح‌ها، پژوهش‌ها و انتشار آن در قالب کتاب می‌باشد که اهداف متعالی دانشگاه را در دستیابی به رویکردهای تعیین شده به پیش خواهد برد. در این راستا الگوی اسلامی ایرانی رشد و تعالی و پیشرفت در مسیر اهداف متعالی و بلند نظام جمهوری اسلامی، از رویکردهای نوینی است که در رسیدن به فعالیت‌های برنامه‌ای مورد توجه واقع می‌شود.

معاونت پژوهشی از زمان تشکیل تاکنون به این مهم توجه داشته و برنامه‌ها و فعالیت‌هایی را به انجام رسانیده است. این معاونت تلاش دارد با عمق بخشیدن به این فعالیت‌ها و تهیه و تنظیم برنامه‌های راهبردی در راستای محقق نمودن پژوهش‌هایی علمی، راهبردی و کاربردی دانشگاه گام‌هایی را بردارد؛ و مطابق با ساختار علمی دانشگاه به عنوان مازمانی دانش بنیان، برنامه‌محور، توسعه‌گرا و تحول‌مدار برای پاسخ‌گویی به نیازهای رو به رشد جامعه فراگیران خود، تلاش دارد با نیازسنجی و پاسخ‌گویی به مطالبات به پژوهش‌های علمی خود به ویژه در شاخه‌های مطالعات زنان با گرایش‌های نسل جوان پاسخ دهد.

خوشبختانه این فعالیت مورد استقبال اساتید، دانشجویان و برخی محیط‌های علمی در استفاده و بهره‌برداری از برخی کتب چاپ‌شده بوده

است. از کلیه کسانی که ما را در این مسیر یاری نموده‌اند تشکر و تقدیر نموده و از همه محققان و فرهیختگان گرامی جهت همکاری در امور علمی پژوهشی دعوت می‌نماییم.

معاونت پژوهشی دانشگاه

اداره کل پژوهش،

حوزه معاونت پژوهشی و فناوری

پردیس خاوران

www.ketab.ir

پیشگفتار

دین مبین اسلام که روایتی از فلسفه، نظام و شیوه زندگی است و ارسال کننده آن خداوند عزوجل مدعی پاسخگویی آن برای همه ابناء بشر به کامل-ترین شکل ممکن و رساننده ایشان به اوج کمال (بالفعل کننده همه استعدادها بالقوه) است، دستیابی نوع بشر به حیات طیبه را در گرو دوری ذهن، جسم، اندیشه و عمل از پلیدی می‌داند. از این رو نظام تربیتی اسلام بر اندیشه‌ورزی و به کارگیری نیروی فکر در راستای دستیابی به معرفت و بینش در جهت تقویت ایمان و تثبیت و تحکیم ارتباط با خالق و بهره‌گیری از اندیشه به منظور تطهیر جسم و روان از ناشایست‌ها و دست‌یازیدن به روشننگری علمی و حقایق معرفتی، تأکید و تأملی خاص دارد. از سوی دیگر در شرایط دنیای کنونی که سودجویی، سلطه بر دیگران، فساد اخلاقی، تعصبات قومی، ملی و نژادی، تزلزل ارزش‌های معنوی و انسانی، حیات سالم انسان را در گوشه و کنار جهان به مخاطره انداخته است، ضرورت پرورش تفکر به منظور توانمندسازی افراد در مقابله با مسائلی از این حیث بیش از پیش بر همگان مسلم گردیده است.

بنابراین با توجه به این مهم و در مقابل ناکارآمدی یادگیرندگان و بروندهای نظام‌های تربیتی در حل مسائل مختلف زندگی و نیز عادت به کارگیری جریان‌های عادی و از پیش تعیین شده در فرآیند تعلیم و تربیت که به طور عمده بر بالابردن سطح محفوظات دانش‌آموزان متکی است و همچنین عدم انجام پژوهش‌های جامع با رویکرد تربیت دینی به موضوع اندیشه‌ورزی و پرورش تفکر، به ویژه در نظام آموزشی کشور ما که ادعا دارد خواستار تحقق تعلیم و تربیتی مبتنی بر آرمان‌ها و ارزش‌های آئین رهایی‌بخش اسلام است، ضروری است مسئله اندیشه‌ورزی و توسعه توانایی‌های فکری دانش‌آموزان از سوی نظام آموزش رسمی بیش از پیش مورد توجه و تأمل قرار گیرد تا با بهره‌گیری از این ظرفیت بتوان در زمینه ارتقای شایستگی‌های متریان در بعد عقلانی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های لازم را انجام داد؛ به گونه‌ای که در نتیجه آن، دانش‌آموزانی که در نظام تربیت رسمی، تحت تعلیم و تربیت قرار می‌گیرند، بعد از اتمام دوران تحصیل، بتوانند در مواجهه با مسائل و مشکلات مختلف، تصمیم‌سازی‌های مناسبی را اتخاذ نمایند و ارتباطات مناسبی نسبت با خدا، خود، خلقت و دیگران برقرار کنند و کفایت لازم را برای تدبیر امور دنیوی و اخروی خویش، دارا باشند.

با این توصیف امید است کتاب حاضر که در آن ضمن ارائه ابعاد پرورش اندیشه از منظر قرآن کریم، دلالت‌های تربیتی این کتاب آسمانی به منظور دستیابی به هدف پرورش اندیشه یادگیرندگان و در حوزه تدوین اهداف تربیتی، انتخاب روش‌های یاددهی-یادگیری و طراحی نظام ارزشیابی، استنتاج و ارائه شده است، مورد استفاده اساتید، دست‌اندرکاران،

پژوهشگران و دانشجویان حوزه تعلیم و تربیت در راستای توسعه توانمندی-
های عقلانی یادگیرندگان نظام آموزشی، قرار گیرد.

نگارندگان این اثر بر خود لازم می‌دانند از زحمات بی‌دریغ مسئولین
محترم دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) در راه نشر معارف دینی و همچنین
از راهنمایی‌های ارزشمند استاد فرزانه سرکار خانم دکتر فاطمه صادق‌زاده
قمصری کمال تشکر و قدردانی را به عمل آورند.

و من الله التوفیق

www.ketab.ir

مقدمه

یکی از ابعاد نظام تربیتی اسلام و در رأس آن تعلیمات قرآن کریم، دعوت به اندیشیدن و بهره‌مندی از نیروی فکر است (ملکی، ۱۳۸۲). تفکر اساس حیات انسانی است، زیرا انسان و ادراک او از عالم و آدم و پروردگار عالمیان و رابطه‌ای که با حق برقرار می‌کند، به چگونگی تفکر او وابسته است. با تفکر، استعدادهای پنهان آدمی از قوه به فعل در آمد و زمینه حرکت کمالی او فراهم می‌شود. تفکر مفتاح ابواب معارف و کلید خزائن کمالات و علوم است و مقدمه لازمه سلوک انسانیت است (دلشاد نهرانی، ۱۳۸۵).

دین مبین اسلام که آیین زندگی تمام بشر است، بر پایه عقل و خرد استوار است. در این آیین الهی که نخستین پیامش با فعل امر «بخوان» آغاز شده است و عنوان کتاب مقدس و آسمانی‌اش قرآن به مفهوم خواندنی است، فراوان پیروانش را مصرانه به خواندن، دیدن، شنیدن و سیر و سفر کاوشگرانه در زمین دعوت می‌نماید و هشدار می‌دهد که علت اصلی کفر و انحراف انسان‌ها، عدم تعقل و اندیشیدن است و در این باره همین بس که می‌فرماید: «و يجعل الرّجس علی الذّین لا یعقلون»^۱ (یونس، ۱۰۰).

از دیدگاه قرآن اساس هدایت و رشد انسان در گرو شکوفایی نیروی اندیشه و میزان بهره‌مندی از آن است؛ «أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنَ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ»^۱ (رعد، ۱۹). اسلام به منزله آیین هدایت و رستگاری، هدف زندگی را دستیابی به حیات طیبه می‌داند و راه دستیابی به حیات طیبه را در دوری جسم، ذهن، اندیشه و عمل از پلیدی برمی‌شمارد (باقری، ۱۳۸۵: ۷۸).

از دیگر سو آنچه در دنیای کنونی انسان را قادر می‌سازد تا خود را با سلاح علم، هنر، اخلاق و معنویت مجهز سازد، قدرت فکری اوست. تعلیم و تربیت فرآیندی است که پرورش فکر انسان را بر عهده دارد (شریعتمداری، ۱۳۸۲). در این میان نظام آموزش رسمی که بخشی مهم از نظام تربیتی هر جامعه‌ای را تشکیل می‌دهد و دارای ساختاری پیچیده و عناصر بی‌شماری است، در دستیابی به هدف فوق‌الذکر نقشی مهم و یگانه بر عهده خواهد داشت؛ به گونه‌ای که به اعتقاد متخصصان این حوزه، در دنیای امروز، مهم‌ترین رسالت مراکز تربیتی پرورش فکر در دانش‌آموزان است. امروزه جوامع برای ادامه حیات خویش و رویارویی با مسایل و حوادث پیش‌بینی نشده، چاره‌ای جز تجهیز نظام‌های تربیتی و به ویژه دانش‌آموزان به سلاح فکر ندارند.

اما علی‌رغم تأکید فراوان دین مبین اسلام بر اندیشه‌ورزی و به کارگیری نیروی فکر و با وجود توصیه‌های اندیشمندان حوزه تعلیم و تربیت بر پرورش تفکر یادگیرندگان، به نظر می‌رسد نظام آموزش رسمی که در تمامی جهان و همچنین در کشور ما بخش عظیمی از رسالت تربیتی جامعه را عهده‌دار است، در ترغیب یادگیرندگان به اندیشه‌ورزی و توسعه توانایی‌های فکری آنان و همچنین در پرورش یادگیرندگان به گونه‌ای که در

عرصه‌های مختلف حیات خویش انسان‌هایی کنجکاو، دارای روحیه‌یپ جستجو و ارزشیابی دلایل و با حداقل لغزش‌های فکری باشند و در نهایت راه سعادت و سلامت را با ضریب اطمینان بالاتری طی نمایند، ناکارآمد بوده است. تأکید شدید محافل آموزشی بر یادگیری اطلاعات و محتویات به جای پرورش استعدادهای فکری یادگیرندگان، نظام آموزشی را بسا یک نگرانی یا به عبارت بهتر با یک چالش عمده یعنی نارسایی توانایی شاگردان در امر تفکر مواجه ساخته است (یزدان‌پناه نوذری، ۱۳۸۵).

کولین ترن بال^۲ یکی از اندیشمندان تعلیم و تربیت در کتاب خود تحت عنوان چرخه انسانی^۴ (۱۹۸۹) می‌گوید: «بیشتر آنچه که در مدارس تدریس می‌شود، کمی از کارآموزی فنی با ارزش‌تر است، اما ناگزیر توسعه عقلانی را محدود می‌سازد. آن بهایی که ما برای تخصصی کردن می‌پردازیم تا جامعه خودمان را به وسیله آن ترسیم کنیم، این است که هنر فکر کردن به سویی می‌رود تا یک مهارت تخصصی محسوب گردد، مهارتی درخور و مفید برای برخی نه برای همه» (کریس مانو^۵، به نقل از ترن‌بال، ۱۹۹۱).

آنچنان که مشهود است در جریان رسالت تربیتی نظام‌های آموزشی، انتقال معلومات به صورت معمول تأثیری در تربیت افراد ندارد. ملاحظه رفتار فارغ‌التحصیلان مراکز مختلف آموزشی و برخورد آنان با مسائل مختلف در زندگی، نحوه ارتباط آن‌ها با یکدیگر و با جامعه و همچنین نقش آن‌ها در سازمان‌ها و مؤسسات گوناگون، همگی این حقیقت را بیان می‌دارند که بیشتر فارغ‌التحصیلان مراکز آموزشی در زمینه بالا بردن سطح محفوظات یا معلومات خود، با کمک معلمان قدم‌هایی برداشته‌اند، اما از لحاظ تربیتی در بهبود اعمال و رفتار خود اقدامی به عمل نیاورده‌اند (اسمیت^۶ و هولفیش^۷، ترجمه شریعتمداری، ۱۳۷۹: ۱).

بنابراین به نظر می‌رسد نظام آموزشی در جهت کیفیت‌بخشی به اعمال و رفتار یادگیرندگان باید گامی اساسی به منظور ارتقاء سطح معرفتی آنان به واسطه توجه ویژه بر امر پرورش اندیشه، فعال نمودن اذهان یادگیرندگان و استخراج تراوشات فکریشان بردارد. از این رو در اثر حاضر سعی شده است تا به این پرسش اساسی پاسخ داده شود که اگر نظام آموزشی بخواهد براساس مبانی و اصول تعلیم و تربیت اسلامی یادگیرندگان را به اندیشه ورزی در جنبه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی خویش رهنمون سازد و از این طریق آنان را به سمت هدف غایی زندگی از منظر اسلام که همانا دستیابی به حیات طیبه و زندگی پاک است، سوق دهد، نظام آموزشی در این زمینه در حوزه عناصر برنامه درسی و به طور اخص در ارتباط با تدوین اهداف تربیتی، انتخاب روش‌های یاددهی - یادگیری و طراحی نظام ارزشیابی چه نقش و رسالتی را بر عهده خواهد داشت؟ به عبارت دیگر راهنمایی‌های نظام تربیتی اسلام که برگرفته از تعالیم کتاب انسان‌ساز الهی یعنی قرآن کریم است، در حوزه‌ی پرورش اندیشه و در ارتباط با تدوین اهداف تربیتی، انتخاب روش‌های یاددهی - یادگیری و طراحی نظام ارزشیابی کدامند؟

از این رو در کتاب حاضر برای پاسخ به سؤال فوق ضمن بررسی اجمالی جریان اندیشه‌ورزی از منظر علم تعلیم و تربیت، با بهره‌مندی از آیاتی از قرآن کریم که در بر دارنده برخی مفاهیم آشکار ناظر بر اندیشه ورزی^۱ است و با استفاده از تفسیر المیزان پیرامون این آیات و نیز با بهره‌گیری از سایر آیات و احادیث مرتبط، ابعاد پرورش اندیشه از منظر کتاب وحی ارائه شده است و آنگاه براساس تحلیل این ابعاد، وجوه افتراق جریان پرورش اندیشه از منظر قرآن کریم و جریان پرورش اندیشه از منظر علم

تعلیم و تربیت مشخص گردیده و پس از آن با استناد به تحلیل‌های انجام شده، دلالت‌ها (راهنمایی‌ها)ی تربیتی قرآن کریم برای پرورش اندیشه در ارتباط با تدوین اهداف تربیتی، انتخاب روش‌های یاددهی - یادگیری و طراحی نظام ارزشیابی به عنوان عناصر برنامه درسی، استنتاج شده است.

شایان ذکر است که آنچه پیرامون جریان پرورش تفکر از دیدگاه علوم تربیتی در این اثر آمده است، صرف آشنایی خوانندگان با اصول کلی و روح حاکم بر آن است تا از این رهگذر طریق مقایسه و تحلیل با جریان اندیشه ورزی از منظر تعلیم قرآن هموار شود. بی‌شک منابع و دیدگاه‌های جدیدی در این زمینه وجود دارد که بررسی و تحلیل آن‌ها در این جستار نمی‌گنجد.

www.ketaboon.ir

پی‌نوشت‌ها

۱. خداوند تمام پلیدی‌ها را برای کسانی قرار داده‌است که از نیروی عقل و فکرشان بهره‌مند نیستند.

۲. آیا کسی که می‌داند آنچه از طرف پروردگارت بر تو نازل شده حق است، همانند کسی است که نایب‌است؟! تنها صاحبان اندیشه متذکر می‌شوند.

3. Turnbull , Colin

4. Human Cycle

5. Crescimanno , Russell

6. Smith , philip G

7. Gordon , H

۸. شایان ذکر است که مفاهیم ناظر بر امر اندیشه‌ورزی در این اثر، با عنایت به پژوهش‌های پیشین در این زمینه و با توجه به نظر اساتید حوزه تعلیم و تربیت و علوم قرآنی انتخاب شده است.